

Over het tekort aan
levensenergie bij onze jonge
vrouwen en meisjes. Rede
uitgesproken door Dr. Catharine
van Tussenbroek op de Nationale
Tentoonstelling van
Vrouwenarbeid / Catharine van
Tussenbroek. - Amsterdam :
Vereeniging Thugatêr, 1898. - 15
p.
Nationale Tentoonstelling van
Vrouwenarbeid 1898.

Ne
10

Over het Tekort aan Levensenergie
bij onze jonge vrouwen en meisjes.

— REDE —

UITGESPROKEN DOOR

DR. CATHARINE VAN TUSSEN BROEK

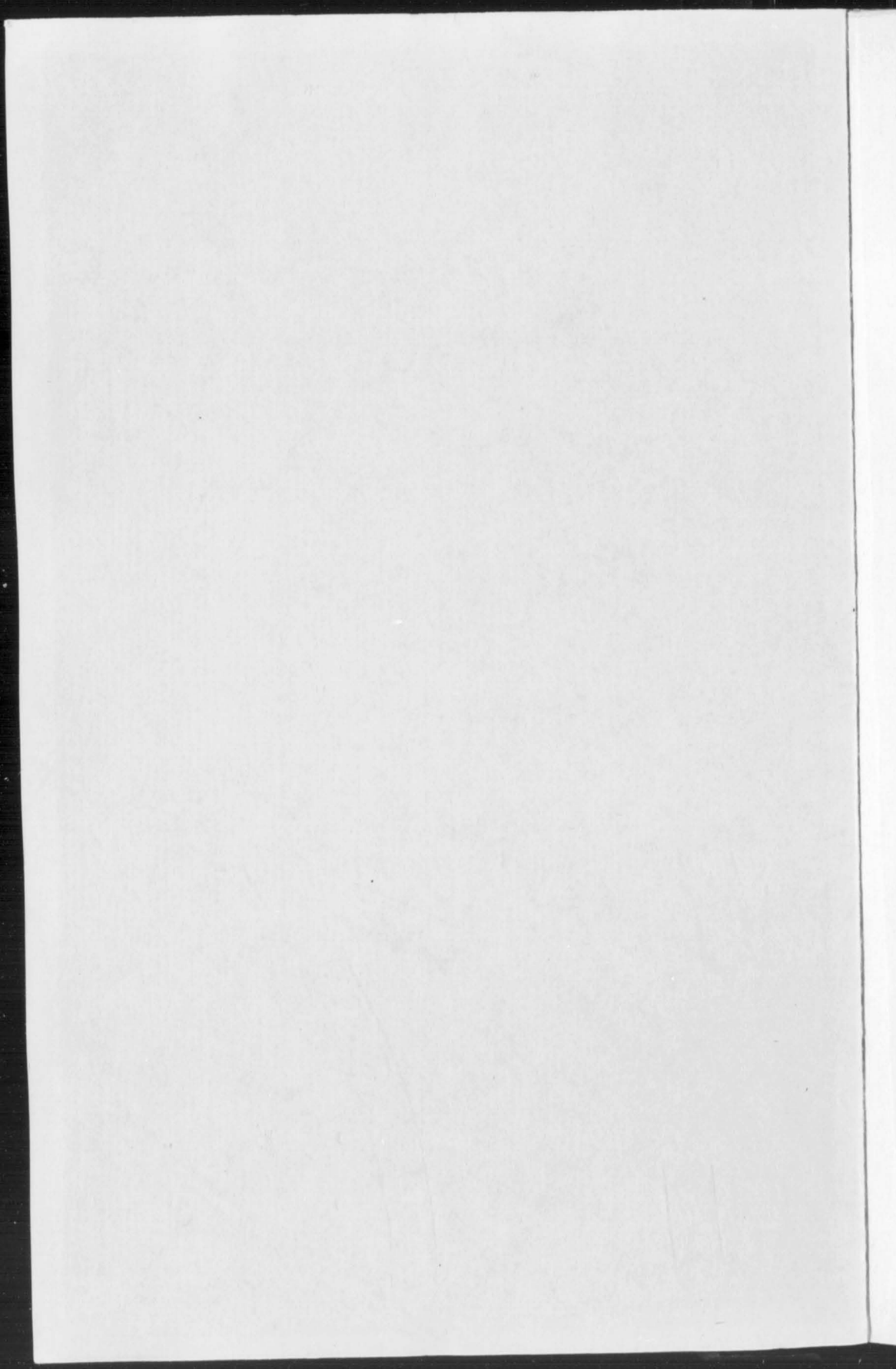
OP DE

Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid.

Uitgegeven door de Vereeniging „THUGATËR”,
ten voordeele van Kinderkleding.

NED 2
1898

1913

Over het Tekort aan Levensenergie bij onze jonge vrouwen en meisjes.

— ❖ R E D E ❖ —

UITGESPROKEN DOOR

DR. CATHARINE VAN TUSSENBROEK

OP DE

Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid

~~~~~

Uitgegeven door de Vereeniging „THUGATËR”,
ten voordeele van Kinderkleding.

Intern. Archief
Vrouwenbeweging
Amsterdam

N 181

Om een nieuw denkbeeld ingang te doen vinden zijn noodig : daden en woorden. De daad zonder het woord is een stomme getuige, dien niemand verstaat. Het woord zonder de daad is een ijdele klank, die in de lucht vervliegt. Vrouwen van de daad en vrouwen van het woord moeten wij hebben, zal de vrouwenzaak slagen.

Ik behoor tot de eerste soort.

Hierin ligt mijne verontschuldiging, dat ik met ijzeren consequentie, die soms op onheuschheid gelijk, heb geweigerd de vrouwenzaak met *woorden* te dienen, en dat ik de taak, om hier voor u op te treden, niet dan met aarzeling heb aanvaard.

Toch, weigeren hier te komen mocht ik niet. Dat zou eene ontkenning geweest zijn van den band, die mijn werk met het groote streven der vrouwenbeweging verbindt, en daaraan mocht ik mij niet schuldig maken.

Wanneer ik dan mijne belofte aan het Bestuur der Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid hier ga vervullen, dan heb ik allereerst u mijne verontschuldiging aan te bieden, dat ik niet datgene brengen kom, wat gij misschien van mij verwacht. Ik kom u geen uiteenzetting geven van den stand der vrouwenzaak in 't algemeen; zelfs wil ik niet trachten u te schetsen hoe 't in mijn eigen vak, de geneeskunst, met het streven en kunnen der vrouwen is gesteld.

Tegenover de verklaring van één onzer hoogleraren, Prof. VEIT, dat de vrouw nog niets van beteekenis in de geneeskunst heeft gepraesteerd; tegenover de uitspraak van een ander gynaecoloog, Prof. TREUB, de vrouw kan wat de man kan; tegenover het betoog van een derden, dien ik niet noemen wil, omdat zijn woorden niet op schrift staan, dat de vrouw krachtens haar fysieken en psychischen aanleg voor de wetenschap niet deugt, heb ik niets anders over te stellen dan een eenvoudig: de tijd zal het leeren, ik weet het niet. Wat ik weet is, dat een tot instinct geworden arbeidsdrang mij, persoonlijk, drijft om stap voor stap het betwiste terrein te betreden, voor zooverre mijn beperkte kracht en aanleg reikt. Eerst de resultante van het werk van duizenden op deze wijze arbeidende vrouwen zal, na lang tijdsverloop, den rustigen waarnemer moeten leeren, in hoeverre het *kunnen* van mannen en vrouwen samenvalt, en waar de nieuwe banen liggen, die de samenwerking der beide seksen op elk gebied van menschelijk streven zonder quaestie opent.

In afwachting van deze dingen der toekomst zult gij mij wel vergunnen, mij te beperken tot bescheidener taak, en uit mijn ervaring als praktiseerend geneeskundige u een en ander mede te deelen, dat met de vrouwenzaak verband houdt en, als van meer maatschappelijke dan medische beteekenis, misschien beter hier, dan in een kring van vakgenooten past.

Ik wensch tot u te spreken over: *Het tekort aan levensenergie bij onze jonge vrouwen en meisjes.*

Niet zonder aarzeling heb ik dit onderwerp gekozen. Ik vroeg mij af: is 't wijs en wèl gedaan, een paradox te komen werpen in de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid? Een paradox, die nauwelijks missen kan te kwetsen en te ontstemmen, en die bij de fanfares der vrouwenbeweging weinig past! Wanneer ik, dit gevaar trotseerend, nogtans met dit onderwerp tot u kom, dan is dat, omdat ik in den ernst der vrouwenbeweging en van deze Tentoonstelling, die hare uitdruk-

king zijn wil, geloof, en omdat ik meen, dat niet verbloemen en verfraaien, maar naakte waarheid zien ons verder brengen moet.

De ziekte, die ik met u bespreken ga, hoort thuis in de middelklasse der maatschappij, d. i. in de klasse waar het intellect overweegt, en de arbeid het zwaarst is. De volksklasse en de hoogste kringen hebben eene zekere immuniteit, en moeten die uit den aard der zaak hebben. Op dit feit, evenals op de internationale verbreiding der ziekelijke afwijking, kom ik straks terug. Eerst wil ik u het ziektebeeld in algemeene trekken geven, zooals ik het uit de waarneming van talrijke gevallen uit mijn praktijk heb opgebouwd.

Wat ik u schetsen ga is een type; niemand zoeke naar een portret.

Het is een bezorgde moeder, die in mijn spreekkamer treedt. Haar volgt een meisje, van circa 20 jaar. Het ziekteverslag is, met kleine variaties, altijd gelijk. Het meisje was vroeger vroolijk en gezond, in den laatsten tijd is zij geheel omgekeerd. Zij klaagt over hoofdpijn en pijn in den rug, heeft last van hartkloppingen, en sukkelt nu en dan ook met de maag. Zij is dadelijk moe, zoodat zij overdag vaak moet gaan liggen. 's Nachts daarentegen slaapt zij slecht. Zij heeft nergens plezier in, is dikwijls kribbig en uit haar humeur, en zonder reden telkens in tranen. Toch is er niemand, die haar iets in den weg legt; zij kan krijgen wat zij noodig heeft, en vindt thuis zooveel nuttige bezigheid als zij verlangt. „Ik „doe wat ik kan”, voegt de moeder er gewoonlijk aan toe; „ik „loop haar den geheelen dag met melk en eieren na; ik laat „haar 's middags rusten als zij moe is; ik stuur haar uit wandelen met mooi weer; ik vermijd alles wat haar prikkelen kan, „maar het wordt niet beter. Ik begin nu te vreezen, dat er „wat ernstigs achter schuilt, en kom u vragen, of u zoo goed „wil zijn haar eens te onderzoeken”.

Dan volgt het onderzoek van de patiente, passief bij den moederlijken woordenstroom. Een bleek jong ding, met ietwat

zenuwtrilling om den mond, die, schijnbaar willoos, over zich vergaan laat, wat ik doe. Hart, longen, alle organen zijn gezond. Een iets te bleeke tint van 't bloed; een weinig wisseling in den rythmus van het hart; een weinig traagheid van het spijsverteerings-apparaat is alles, wat ik vind.

„Ik dank u,” zegt de moeder, half teleurgesteld, als 'k haar den uitslag mededeel. Maar de patient, haar apathie vergetend, werpt er haastig tusschen: „Mag ik fietsen?”

Ja, zij mag fietsen, ondanks 't wenkbrauwfronzen van de moeder, die mij onvoorzichtig vindt.

En zij fietst.

Na korten tijd zie ik de moeder weer. En zéer tevreden.

't Is een wonder, maar het kind, dat tot niets goeds in staat was, en op alles reageerde met hoofdpijn, rugpijn, moeheid, lusteloosheid, zit drie à vier uur op de fiets, en vaart er kostlijk bij. Slaap, eetlust en humeur, 't gaat alles best. „Het schijnt, „dat u 't in ééns getroffen heeft,” wordt er aan toegevoegd.

Maar ik weet beter.

Als proef en bewijs van lichamelijk kunnen is de fiets uitstekend; als radicaal geneesmiddel deugt zij niet; hoogstens als tijdelijk palliatief.

Want de ziekte, waarmee zoovele jonge meisjes rondloopen, is geen ingebeelde kwaal, die voor een weinig afleiding wijkt. Het is de op het lichaam terugkaatsende zielsziekte, die onvoldaanheid heet met het bestaan, en in gemis van levenstaak zijn oorsprong heeft.

Ik heb in den aanvang gezegd, dat de ziekte 't meest voorkomt in den middenstand, en dat mij dit natuurlijk schijnt. In de volksklasse, waar het: „wie niet werkt zal ook niet eten” van dag tot dag geldt, zijn de meisjes wel tot werken gedwongen. In de eerste kringen, waar het leven voor een groot deel in „stand vertegenwoordigen” bestaat, loopt de levenstaak van mannen en vrouwen zoover niet uitéén, en ontbreekt dus het nadenken wekkend contrast. In den voor levensonderhoud en

positie hard werkenden middenstand daarentegen is tusschen het bestaan van den man, die voor zijn brood werkt en van de vrouw, die dit niet doet, steeds grootere klove ontstaan. De dochter des huizes is niet meer de onmisbare arbeidskracht, die zij tevoren was, en het „heilige moeten” van voorheen vindt in het „plichten zoeken” onzer dagen een slecht surrogaat.

Zoolang de schooltijd duurt, gaat alles goed. De dagtaak vult den dag, en naar de toekomst vraagt geen vroolijk kind. Tenzij misschien, om met verlangen te haken naar den tijd, waarop de schooldwang afgedaan heeft, en het „vrije leven thuis” begint. Treuriger deceptie dan dat vrije leven thuis is wel niet denkbaar. In de eerste maanden merkt men 't nog zoo niet. De glorie van het „met de groote menschen meedoen” overheerscht, en eerst als 't nieuwtje er af is sluipt, onmerkbaar, de onvoldaanheid in het jonge leven binnen. Dan komt de stoornis in het psychisch evenwicht, de schommeling tusschen slecht humeur en zelfverwijt, die eerst den levenslust, straks de gezondheid kneust. De naar gemoed en intellect het hoogst bedeelde lijdt het meest.

Het gaat bergaf, maar 't gaat niet zonder strijd. Want met een juist instinct gevoelend waar de schoen wringt, zoekt zij naar nuttig werk. Daar zijn liefdadigheidsbazars, en kinderbonden, en ziekenzorg, en braille-schrift voor blinden, en „bloemendame zijn” in 't gasthuis, en allerhande vorm van Toynbee-werk. Voor wie wat künstlerisch is aangelegd of meent te zijn, komt daar nog litterair of muzikaal geknutsel bij, dat weer zoo best in philanthropisch werk is om te zetten. Zoo lukt het, tijdelijk, den zielehonger, die *verveling* heet, te stillen niet, maar te bedriegen. Doch lapwerk blijft het, en het gaat, met ieder jaar, bergaf.

Intusschien zie — er komt iets anders aan de lucht. Er is van trouwen sprake. Mag zij 't wagen? Het kind is in den laatsten tijd zóo slap, dat alles haar teveel schijnt. Maar, de dokter zegt, het zal wel gaan. Van zulk een slap jong ding

groeit soms een flinke vrouw. En 't is toch de bestemming van een meisje. De kans nu weg te gooien is ook wat gewaagd; want welgerekend is zij ook zoo jong niet meer. Zij haalt al haast de dertig. Daarbij — zij krijgt een redelijk man tot echtgenoot, die best begrijpt, dat hij haar sparen moet, en haar geen zware lasten op zal leggen.

Kinderen — natuurlijk niet vooreerst. Men kan dat regelen tegenwoordig zooals men wil. Na jaren mogelijk, als alles goed gaat, één of twee.

Zoo overlegt men — en het huwelijk komt tot stand. In 't eerste jaar gaat alles best naar wensch. Zij schijnt wat sterker, dan zij vroeger placht te wezen; ten minste, 't huisbestier vermoeit haar niet te zeer. In 't tweede jaar gaat het iets minder goed. In 't derde wordt het sukkelen, en tot overmaat van ramp — daar moet een kleintje komen. Bij ongeluk, natuurlijk. Erg genoeg, nu zij zoo slap is. Maar de dokter zegt, dat zij het best doorstaan kan, en nu is zij wat gerustgesteld. Het lijkt zelfs of zij opleeft, en als 't niet te gek was, zou men zeggen, dat zij plezier heeft in de luiermant.

't Is wonderlijk, men kan van zulke vrouwtjes nooit wat zeggen. Maar, nu 't geval er toch toe ligt, is het maar goed, dat zij 't zóo opvat.

— En het kleintje komt. 't Gaat alles glad en goed. En ze is gelukkig. Het stralend moedertje gevoelt voor 't eerst dat zij wat waard is en wat kan. En heilig is haar plan om voor het kleine wicht te leven. Zij wil zelf zoogen, zelf verzorgen, zelf van alles doen.

Ach, de remedie kwam te laat. Niet straffeloos verbeuzelt men tien mooie jaren van zijn leven in putterige zorg voor eigen lijf. De strenge plicht, die zóó laat in het leven binnentreedt, wordt niet meer als een vriend begroet, maar als een booze vijand afgeweerd, zoodra zijn eisch in botsing komt met rust of met gerief.

Geen half jaar later, en men moet haar naar een badplaats

sturen. De kleine, met de juffrouw, blijft natuurlijk thuis. Arm kind, bij ongeluk geboren en gedoemd alléén te blijven, en te missen het heerlijk samen stoeien, samen vechten, samen deelen, dat in geen kinderleven ongestraft ontbreekt; om straks, als ééinig zoontje of verwende dochter te copieeren, al wat aan zelfzucht en aan slecht humeur in 't ouderhuis te leeren viel.

Door de Koninklijke Academie van Wetenschappen te Erfurt werd voor het jaar 1896 de volgende prijsvraag uitgeschreven: „Wie lässt sich die Erziehung der weiblichen Jugend in den „höheren Berufsklassen unseres Volkes vom 15. bis zum 20. „Lebensjahre am zweckmässigsten gestalten?“

Twee bekroonde beantwoordingen dier prijsvraag liggen hier vóór mij, door twee vrouwen, **LUISE HAGEN** en **ANNA BEYER**, geschreven.

En de prijsvraag zelf èn de beantwoordingen zijn gewichtig voor de quaestie die ons bezighoudt, omdat zij het bewijs leveren dat het bankroet van de tegenwoordige opleiding der vrouw ook elders, zelfs in Duitschland, gevoeld wordt en bezorgdheid wekt.

Beide geschriften zijn ook daarom lezenswaard, omdat het der schrijfsters vrij klaar voor oogen staat, dat de groote fout zit in halfslachtige opleiding en in gebrek aan ernstig werk.

Beide zoeken het geneesmiddel in een bewuste, opzettelijke, ernstige opleiding der jonge meisjes tot moeders van een toekomstig geslacht. Ontwikkeling van gemoed en karakter moet daarbij op den voorgrond staan. De opleiding van mannen en vrouwen wordt dientengevolge principieel verschillend. De man heeft al zijn kracht en energie te geven aan het bemachtigen van de kennis en bekwaamheid, noodig voor zijn toekomstig beroep; de vrouw heeft zich geheel te wijden aan haar eigen geestelijke ontwikkeling, die later haar gezin ten goede komt. Om het met de woorden van **ANNA BEYER** uit

te drukken: „Sie soll in ihrem Eheleben, in Familie und „Geselligkeit, jenes allseitige Interesse haben und pflegen, das „der Mann, durch die Notwendigkeit gezwungen, verliert; „die Fachkenntnisse einer einzelnen Wissenschaft gehen sie nichts „an, aber sie soll die aus allem Thatsachen — und Einzelwissen „und über dasselbe hinauswachsenden Vorstellungen, Begriffe „und Ideen verstehen und fortpflanzen, sie soll weiter dem in „allen Menschen liegenden Triebe zur Schönheit sowohl in „ihrer eigenen Erscheinung als in ihrer Umgebung zum Aus- „drucke verhelfen; sie muss verstehen können, in welchem „innigen Zusammenhange das Aesthetische mit der Sittlichkeit „steht, um seine Bedeutung in Haus und Geselligkeit zur „Geltung zu bringen, kurz, sie muss jene schroffen Einseitig- „keiten, die aus der Berufsbildung des Mannes erwachsen, „durch eine umfassende Bildung abschwächen und ausgleichen. „Braucht der Mann zuerst Fachbildung, so ist die ihrige vor „allem allgemeine Bildung.”

Summa summarum: de door de koninklijke Academie van Wetenschappen te Erfurt bekroonde oplossing van de gestelde vraag is deze: de opleiding van de vrouwelijke jeugd behoort te zijn eene opleiding voor het huwelijk.

Dat deze oplossing praktisch onbruikbaar en principiëel fout is, zal ik trachten u aan te toonen.

Zij is praktisch onbruikbaar, omdat zij feitelijk niets is dan eene voortzetting van de tot dusverre gevolgde methode, waarvan het bankroet niet meer te loochenen valt. De opleiding der vrouwelijke jeugd in onze maatschappij is tot dusverre eene opleiding geweest voor het huwelijk, en deze opleiding is mislukt. Door den stilstaanden poel wat uit te diepen, maakt men hem niet tot een stroomende rivier. Een ietwat bredere litteraire en aesthetische vorming maakt het slappe schoolmeisje onzer dagen niet tot een kloeke, zelfstandige vrouw, wier persoonlijkheid in het huiselijk en maatschappelijk leven gewicht in de schaal legt.

Integendeel. De onvoldaanheid met het bestaan, die aan het levensgeluk onzer vrouwen en meisjes knaagt en haar fysiek en moreel met onvruchtbaarheid slaat, is mede het product van haar hoogere intellectueele ontwikkeling. In zijn voor circa dertig jaar geschreven werkje: „De slavernij der vrouw,” merkt STUART MILL terecht op, dat, als men de sociale positie der vrouw wil laten blijven, wat zij tot nog toe is, alles wat men tot dusverre gedaan heeft om den geest der vrouw vrij te maken, een misgreep is geweest. „Men had haar „nooit letterkundig moeten ontwikkelen, want vrouwen die „lezen, en veel meer nog, vrouwen die schrijven, zijn in den „bestaanden toestand een tegenstrijdigheid, een storend element.”

Wilt gij naast den socioloog ook den kunstenaar hooren over het effect eener breedere intellectueele opleiding, gericht op de eigen geestelijke ontwikkeling der vrouw en op deze alléén? Lees „*Het ééne noodige*” van ANNA DE SAVORNIN LOHMAN. Zie, wat er groeit van de begaafde jonge vrouwen, wier geest gestreeld wordt met de schatten van wetenschap en kunst, maar niet gesteigd door den strengen, desnoods dorren, dagelijken plicht; — het zijn de KATIE'S, die geen wortel hebben in zich-zelf, en die, aan liefde voor een door heur phantasie geschapen méerdere, sterven.

De strenge plicht nu, die in het tegenwoordig systeem bij de opleiding onzer meisjes ontbreekt, is op geenerlei wijze in dat systeem in te voeren.

Wanneer LUISE HAGEN in haar bekroond prijsschrift den eisch stelt, dat de opvoeding der dochters in het gezin van het 15de tot het 20ste jaar aan de ouders tot taak moet worden gesteld, dan is dat een vrome wensch, met de inrichting van het tegenwoordig maatschappelijk leven onbestaanbaar. De tijd is nu eenmaal voorbij, dat de inhoud der linnenkast thuis werd geweven van zelfgesponnen draad; en kunstmatige plichten, die men voor de natuurlijke in de plaats stelt, laboreeren aan de fout, dat zij kunstmatig zijn, en daardoor onvruchtbaar.

— Een andere reden, waarom ik de opleiding voor het huwelijk principiëel fout acht is deze, dat zij noodzakelijk tot onwaarheid voert.

Het zou een andere zaak zijn, wanneer alle meisjes later trouwden, of wanneer men vooruit kon bepalen, wie wèl en wie niet voor het huwelijk is bestemd. Nu dit niet het geval is, beteekent „opleiding voor het huwelijk” eigenlijk „opleiding „voor een huwelijkskans.” Daardoor komt al dadelijk iets halfslachtigs. Terwijl wie voor een vak wordt opgeleid in het bewustzijn leeft: „dat wil ik bereiken, dáárvoor werk ik,” wordt bij de opleiding voor het huwelijk nooit recht open kaart gespeeld.

De opleiding voor ieder ander vak sluit het recht in, om na voltooide studie met alle macht te streven naar de uitoefening van dat vak. Hoe grooter concurrentie, des te meer klemt de plicht, om door alle eerlijke middelen een voorsprong te verkrijgen op zijn mededingers; en de jonge man, die daarbij slaagt, verwerft daarmee niet slechts voordeel, maar ook lof.

Geheel anders de vrouw met hare conventioneele huwelijksopleiding.

Trachten te bereiken wat men haar, niet aangewezen, maar ingeblazen heeft als doel voor haar bestaan, komt niet te pas. Haar taak is wachten, wachten, wachten — tot het komt, en komt het niet, verdorren en verdroogen in doodende verveling, met een glimlach op 't gelaat. Zóo past het voor een meisje. Trouwens, zoo behoeft het niet te *zijn*; wanneer het zoo maar *schijnt* is 't ook goed, en nog wèl zoo praktisch. En nu komt, als kroonlijst op het would-be ethische gebouw der vorming voor het huwelijk, de groote leugen der vermomde mannenjacht — die 't mij niet lust te schetsen.

Een derde reden om de opleiding voor het huwelijk af te keuren is deze, dat zij bij vrouwen zonder eigen middelen voert tot economische afhankelijkheid, hetzij van den toekomstigen echtgenoot, hetzij, wanneer de huwelijksloterij een niet geeft,

van de mannelijke verwanten. Dat het bewustzijn niets te hebben, wat men niet door gunst en gave krijgt, verlamdend en verdorrend werkt op zelfgevoel en levensmoed, hoeft geen betoog. En evenmin, dat daarin mede een oorzaak ligt voor het tekort aan levensenergie, dat ik u in den aanvang heb geschetst. Men moet van nabij de tallooze kleine grieven en teleurstellingen hebben gezien, die zelfs in welgestelde families uit dat gemis van zelfbeschikken over eigendom ontstaan, om hunne beteekenis voor de levensvreugde en de karakterontwikkeling te begrijpen.

Dit geldt niet slechts voor de ongehuwde, maar in vele gezinnen ook voor de gehuwde vrouw. En zelfs in het huwelijk waar de vrouw, langs rechten of krommen weg, een vrijere beschikking heeft verworven over het door den man verdiende geld, ook daar blijft nog het woord van STUART MILL van kracht: „Als zij geen eigen kapitaal bezit, is het *vermogen* om iets te verdienen onmisbaar voor de waardigheid der vrouw.”

Hiermede meen ik op afdoende wijze te hebben aangetoond, dat van eene opleiding voor het huwelijk als therapie tegen de kwaal die ons bezighoudt, geen heil is te verwachten, en wij komen nu tot de vraag, waar dan wèl het gewenschte geneesmiddel ligt. Ik ben dikwijls genoeg in een concreet geval voor de oplossing dezer quaestie gesteld, om die oplossing hier in algemeenen vorm te durven geven. Niet dat ik bij de genezing zoo heel gelukkig ben geweest. Integendeel. Er loopen heel wat ongeneeslijke gevallen onder. Een gunstige prognose durf ik in een gegeven geval slechts stellen, wanneer het geval nog niet verouderd is, wanneer het meisje plichtgevoel bezit, en wanneer de moeder verstandig is en vrijheid van handelen heeft. Vereischte is daarbij nog, dat het ontvangen onderwijs niet àl te oppervlakkig zij, zoodat er op kan worden voortgebouwd.

Mijn eerste streven is nu de dochter en haar moeder te overtuigen, dat zij lichamelijk veel sterker is, dan zij wel schijnt.

De fiets is daarvoor, zooals reeds gezegd is, vaak een heerlijk middel. Mijn tweede, eigenlijke taak bestaat daarin, het meisje aan 't werk te krijgen. Ik bedoel, aan ernstig, degelijk werk, dat haar inspant tot op de uiterste grens van haar kunnen, en dat haar tevens een nuttige toekomst belooft.

De hierbij te overwinnen moeilijkheden zijn niet gering; naast tijdvermorsende gewoonte en conventie, en angstige overbezorgdheid der moeder vind ik soms een geduchten vijand in de tegenwerking van sommige collega's, die de treurige leer zijn toegedaan, dat hard werken voor een meisje niet deugt.

Ondanks dat alles heb ik soms succes gehad, en deze gevallen reken ik tot de dankbaarste uit mijn praktijk. Aan de verzoeking om u die gevallen te vertellen, moet ik weerstand bieden; daar binnen de muren mijner spreekkamer blijven moet, wat daar binnen behoort.

Mij rest nog, u den inhoud onzer besprekingen in de volgende conclusies samen te vatten:

- 1°. Het tekort aan levensenergie bij onze jonge vrouwen en meisjes is van psychischen, niet van somatischen aard.
- 2°. Het heeft zijn diepsten grond in ontevredenheid met een bestaan, waarin strenge plicht ontbreekt, en een door eerlijke inspanning te bereiken einddoel wordt gemist.
- 3°. Het neemt toe door het besef van nutteloosheid, machteloosheid en economische afhankelijkheid, en voert ten slotte tot lichamelijke invaliditeit.
- 4°. De oorzaak der ziekte is in hoofdzaak gelegen in een verkeerde opvoeding; bepaaldelijk in de tot leugen en economische afhankelijkheid voerende opleiding voor het huwelijk.
- 5°. Bij de tegenwoordige inrichting der maatschappij kan het geneesmiddel slechts in éene richting worden gezocht: degelijke vakopleiding, die de vrouw in staat stelt te leven van zelfverdiend brood.

Voor ik eindig, heb ik tot sommigen uwer nog een woord. Ik ben wel zeker dat er, onder mijne toehoorderessen vooral, sommigen zijn, die ik niet heb bevredigd, en die de vraag op de lippen hebben: is er dan voor ons vrouwen in de toekomst geen hooger en beter taak weggelegd, dan in scherpe concurrentie met den man, den strijd te voeren om het dagelijksch brood? Is dat nu de weg, die leiden moet tot die hoogere ontwikkeling van het menschengeslacht, welke toch het einddoel is van alle ernstig werk?

Tot u, die zoo vraagt, wil ik mijn credo zeggen. Ik geloof, dat wij vrouwen in de eerste plaats te veroveren hebben: vertrouwen op en achting voor ons zelf. Ik geloof, dat wij die veroveren moeten, langs den weg van ernstigen arbeid, die economische onafhankelijkheid geeft. Het door zeden en conventie geijkte type der vrouw zal daarbij ten onder gaan, en een nieuw type voor den dag treden. Hoe dit er uit zal zien, durf ik niet voorspellen. Maar van één ding ben ik zeker: wij vrouwen zijn de draagsters van het ideale en zullen dat zijn, onverschillig of wij den bezem, het ontleedmes of het roer van den staat hanteeren.

En wat onze, door de natuur aangewezen, vrouwentaak betreft, — wanneer door degelijke samenwerking der beide sexen op gemeenschappelijk arbeidsterrein, zal zijn teniet gedaan de verderfelijke invloed eener sociale orde, die den mannen geen zelfbeheersching en den vrouwen geen waardigheid heeft geleerd, dan zal misschien de dag aanbreken, dat een vrij en krachtig vrouwengeslacht weer met *volle toewijding* kan werken aan de taak, waarin wij geen mededingers hebben: het heden ten dage, door mannen en vrouwen beiden, met het woord verheerlijkte, maar metterdaad gesmade *moederschap*.
